

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 20 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2020

Research Article
ARAŞTIRMA MAKALESİ

Kelâmda Sünnet'in Kaynaklık Değeri -Cüveynî ve Gazzâlî'nin Haber Anlayışları Bağlamında-*

Ahmet Gençdoğan

Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü Kelam Anabilim Dalı

agencdogan@mehmetakif.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0001-7111-4978>

Geliş Tarihi / Received: 20.09.2020 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 19.11.2020

Özet

İtikadî meselelere ilişkin hükümlerin belirlenmesinde başvurulan kaynaklardan ikincisi olarak Sünnet, dinin aslımı teşkil eden Kitab'ın da açıklayıcısı olması bakımından kelâmda önemli bir konuma sahip olmuştur. Ayrıca Kitab'ta Hz. Peygamber'e itaat edilmesine ve onun verdiği hükümlerin kabul edilmesine yönelik ifadeler ile birlikte Hz. Peygamber'in kelâmda tartışma konusu olan ve Kitab'ta açıkça belirtilmeyen itikadî meselelerle ilgili hadisleri, kelâmda kaynaklık vasfı taşımaktadır.

Kelâmcılar, öncelikle Sünnet'in kaynaklık vasfına yaptığı atıflarla Sünnet'in konumunu ve otoritesini belirginleştirmişlerdir. Sonrasında ise itikadî meseleler Sünnet'in konumu göz önünde bulundurularak Hz. Peygamber'in hadisleriyle delillendirilmiş ve izah edilmiştir. Bu anlamda Hz. Peygamber'in sünneti, itikadî nitelikli tartışmalarda başvurulan bir delil olmak üzere kelâmın kaynakları arasında haber kavramıyla yer edinmiştir.

Kelâmcılar, iddialarını delillendirmenin yanında karşı tarafın temel prensiplerini çürütmek için de Sünnet'ten faydalanmışlardır. Böylece itikadî meselelerle ilgili ileri sürülen görüşler üzerinde dinin temel ilkelerini ifade eden Sünnet, denetleyici bir rol üstlenmiş ve öne sürülen iddiaların Sünnet'e uygunluğu aranmıştır. Sünnet'e aykırı değerlendirilen düşünceler, itikadî açıdan problemli kabul edilmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber kaynaklı haberler ifade ettiği bilgi değeri bakımından kelâmda ayrıca irdelenmiştir.

Kelâmın bir yöntem olarak sorgulanan meşruiyeti de kelâmî perspektifi benimseyenler tarafından Sünnet'le desteklenmiştir. Zira akıl ve vahyi birlikte içeren en önemli kaynak Sünnet'tir. Hz. Peygamber, nübüvvet görevinin gereği, kendisine vahyedilen hakikatleri olduğu gibi insanlara tebliğ etmiştir. Diğer taraftan o yine peygamberlik görevinin bir gereği olarak bu hakikatlerin yorumlanıp izah edilmesinde zaman zaman aklî ve mantıkî prensiplere işaret eden bir yaklaşım sergileyerek Sünnet'i ortaya koymuştur. Bu şekliyle Sünnet aklın kullanımına ilişkin örnekler vermektedir.

Kitab'la birlikte Hz. Peygamber ve sahabenin genel yaklaşımlarına bağlılık gösteren toplum için Sünnet, dini anlama şeklinin ve itikadî meselelere yaklaşım tarzının tanımlayıcı kimliğini

* Bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Galip Türcan danışmanlığında hazırlanan "Bakillânî, Cüveynî ve Gazzâlî'de Kelâmın Metodik Yapısı" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

oluşturmuştur. Bu anlayış şeklini paylaşan kelâmcılar, siyasî/itikadî tartışmalarda Sünnet'e başvurmuş ve meseleleri Sünnet çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Böylece öne sürülen itikadî iddialar sebebiyle Müslümanlar arasında yaşanacak kırılmalar ve Müslüman toplumun dağılması engellenmiştir. Bu anlamda Sünnet, kelâmcıların iddialarını dayandırdıkları kaynak olmanın ötesinde Müslüman toplumu kapsayıcı ve bağlayıcı ilkeler etrafında birleştiren, herhangi bir ayrık ve aykırı itikadî tavrın tezahür etmesine de engel teşkil eden, dinin anlaşılır, yaşanılır ve sürdürülebilir yorum şeklini yansıtmaktadır.

Zikri geçen açılardan kelâmda Sünnet, esasen bir prensipler bütününe karşılık gelmektedir ve kelâmcılar, itikadî tartışmalarda ya da itikadî değerler üzerinden değerlendirilen siyasî ayrışmalarda bu prensipler bütününe takip etmişlerdir.

Ehl-i Sünnet kelâmının sistematik bir yapıya kavuşmasında önemli katkılar sağlayan kelâmcılar olarak Cüveynî ve Gazzâlî itikadî konuları, takip ettikleri kelâmî geleneğe uygun şekilde, Sünnet'in kaynaklık vasfını göz önünde bulundurarak yorumlamış ve savundukları görüşleri Sünnet'ten istinbat ettikleri delillerle temellendirmişlerdir. Dolayısıyla sünnî kelâm açısından Sünnet'in kaynaklık değeri, Ehl-i Sünnet kelâmına yön veren Cüveynî ve Gazzâlî ile ilgili yapılacak bir okumayla net olarak anlaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Sünnet, Haber, Cüveynî, Gazzâlî.

The Source Value of Sunnah in The Kalâm -In The Context of Juwaynî and Ghazzâlî's Understandings of Report-

The Sunnah, as the second of the sources referred in determining the provisions regarding theological issues, has an important position in the kalam in terms of being the explanation of the Book which constitutes the essential of religion as well. In addition to the statements of the Book regarding obedience to the Prophet and accepting the decrees given by him, the hadiths of the Prophet related to the subjects of discussion in the kalam and theological issues that not explicitly stated in the Book, has source value in the kalam.

The theologians firstly have made clear the position and authority of the Sunnah by referring to the Sunnah's characteristic of reference. Afterwards, the theological issues have been proved and explained taking into account the position of the Sunnah by the hadiths of the Prophet. In this sense, the Sunnah of the Prophet has taken its place among the sources of the kalam with the concept of report (khabar) as an evidence that is referred in creed-based discussions.

In addition to proving their claims, theologians also have benefited from the Sunnah to refute the basic principles of their opponents. In this way, the Sunnah, that expresses the basic principles of religion, has assumed a controlling role in the views put forward on theological issues and the claims put forward has been sought the conformity with the Sunnah. Thoughts considered contrary to the Sunnah has been accepted problematic in terms of belief. However, the reports originating from the Prophet have been also examined in the kalam in point of the information value they express.

The questioned legitimacy of the kalam as a method has been also supported with the Sunnah by those who adopted the kalamî perspective. Because, the most important source that includes reason and revelation together is the Sunnah. The Prophet has conveyed the truths that have been revealed to him to people as a requirement of his duty of prophethood. On the other hand, as a requirement of his duty of prophethood, he has revealed the Sunnah by occasionally demonstrating an approach that points out to rational and logical principles in interpretation and explanation of these truths. In this form, the Sunnah gives examples associated with the use of reason.

For the society that adheres to the general approaches of the Prophet and the Companions along with the Book, the Sunnah has formed the defining identity of the way of understanding religion and approach to theological issues. Theologians who share this way of understanding have applied to the Sunnah in political/theological discussions and have evaluated the issues within the framework of the Sunnah. Thus, the ruptures to be occurred among Muslims due to asserted theological views and the disintegration of the Muslim community have been prevented. In this sense, the Sunnah that unites the Muslim community around inclusive and binding principles, and prevents the manifestation of any discrete and contrarian theological attitudes has been reflecting the comprehensible, livable and sustainable interpretation of religion, beyond being the source which the theologians base their claims.

From the point of view of aforementioned aspects, the Sunnah essentially corresponds to the body of principles in the kalam and theologians have followed these body of principles in theological debates or political disagreements evaluated through theological values.

Juwaynî and Ghazzâlî as theologians who have made important contributions to the kalam of the Ahl al-Sunnah to turn into the systematic structure, interpreted the theological issues in accordance with the kalamî tradition they followed, taking into account the characteristic of reference of the Sunnah and they based their views on the evidence that they derive from the Sunnah. Consequently, the source value of the Sunnah in terms of Sunnî kalam, is clearly understood with a reading associated with Juwaynî and Ghazzâlî, who have guided the kalam of the Ahl al-Sunnah.

Keywords: Kalâm, Sunnah, Report, Juwaynî, Ghazzâlî.

Atıf / Cite as

Gençdoğan, Ahmet. "Kelâmda Sünnet'in Kaynaklık Değeri -Cüveynî ve Gazzâlî'nin Haber Anlayışları Bağlamında-". *Marife* 20/2 (2020), 725-742. <https://doi.org/10.33420/marife.797574>

Giriş

Kitab'tan sonra şer'î kaynakların ikincisini teşkil eden Sünnet, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri şeklinde tanımlanmıştır.¹ Sünnet kavramı, kelâm açısından ise söz konusu tanımın ötesinde bir anlam ifade etmiştir. Kelâmcılar, öncelikle Sünnet'in kaynaklık vasfına yaptıkları atıflarla Sünnet'in konumunu ve otoritesini belirginleştirmişlerdir. Sonrasında ise itikadî meseleler Sünnet'in konumu göz önünde bulundurularak Hz. Peygamber'in hadisleriyle delillendirilmiş ve izah edilmiştir. Bu anlamda Hz. Peygamber'in sünneti, itikadî nitelikli tartışmalarda başvurulan bir delil olmak üzere kelâmın kaynakları arasında haber kavramıyla yer edinmiştir.² Kelâmcılar, iddialarını delillendirmenin yanında karşı tarafın temel prensiplerini çürütmek için de Sünnet'ten faydalanmışlardır. Böylece itikadî meselelerle ilgili ileri sürülen görüşler üzerinde dinin temel ilkelerini ifade eden Sünnet, denetleyici bir rol üstlenmiş ve öne sürülen iddiaların Sünnet'e uygunluğu aranmıştır. Sünnet'e aykırı değerlendirilen düşünceler, itikadî açıdan problemli kabul edilmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber kaynaklı haberler ifade ettiği bilgi değeri bakımından kelâmda ayrıca irdelenmiştir. Kelâmın bir yöntem olarak sorgulanan meşruiyeti de kelâmî perspektifi benimseyenler tarafından Sünnet'le desteklenmiştir. Bütün bunların yanında Kitab'la birlikte Hz. Peygamber ve sahabenin genel yaklaşımlarına bağlılık gösteren toplum için Sünnet, dini anlama şeklinin ve itikadî meselelere yaklaşım tarzının tanımlayıcı kimliğini oluşturmuştur. Bu açılardan kelâmda Sünnet, esasen bir prensipler bütününe karşılık gelmektedir ve kelâmcılar, itikadî tartışmalarda ya da itikadî değerler yüklenen siyasî ayrışmalarda bu prensipler bütününe takip etmişlerdir. Kelâmcıların güçlü temsilcileri olarak Cüveynî (ö. 478/1085) ve Gazzâlî (ö. 505/1111), kelâmî sistemlerinde Sünnet'i öne çıkarmış ve eserlerinde, Sünnet'in zikri geçen yönleriyle birlikte kelâm ilmi için ifade ettiği değerini önemli örneklerine yer vermişlerdir. Bu yazıda onların yakının durduğu itikadî yaklaşımın Sünnet'e yönelik yorum şeklinden bahsedilecek, sonrasında ilgili yorum şekli, bu iki kelâmcının Sünnet'e/habere atıfta bulunarak

¹ Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1938), 108; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsû'atu Keşşâfî İştilâhâtî'l-funûn ve'l-ülûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), 1/979.

² Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (Ankara: İsam Yayınları, 2003), 11.

temellendirmeye çalıştıkları kelâm konuları açısından takip edilecektir.

1. Kelâmda Sünnet'in Konumu

Kelâmcıların Sünnet'i itikadî hükümlerin tespitinde asıl kaynaklardan biri kabul etmesinin sebebi, Sünnet'in Hz. Peygamber kaynaklı olmasının yanında Kitab'ın, Sünnet'in önemine ve bağlayıcılığına işaret eden tutumu³ ve sahabenin Sünnet'i kaynaklığı açısından Kitab'tan ayırmayan yaklaşımıdır. Hz. Peygamber de kendisinden sonra dinî problemlerin çözümünde başvurulması gereken kaynakları "Size iki şey bıraktım ki, onlara sarıldığınız sürece sapıtmazsınız. O ikisi Allah'ın Kitabı ve peygamberinin sünnetidir."⁴ ifadesiyle açıklamıştır.

Abdullah b. Mes'ud, vücuduna dövme yapan ve yaptırın, yüzündeki tüyleri alan ve aldırın, güzel görünmek için dişlerini törpüleyen ve bu şekilde Allah'ın yarattığını değiştiren kadınlara Allah'ın lanet ettiğini ve bu söylediğinin de Kur'an'da geçtiğini ifade etmiştir. Bir kadın bu sözü duyunca ona gelerek Kur'an'ın iki kapağı arasındakileri okuduğunu fakat böyle bir sözü bulamadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Mes'ud; eğer Kur'an'ı okuduysa mutlaka bulmuş olacağını dile getirip bahsettiği sözün Kur'an'daki "*Peygamber size ne verdiyse alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.*"⁵ ayetinde yer aldığını dile getirmiştir.⁶ Abdullah b. Mes'ud bu yaklaşımıyla meselelerin çözümünde Sünnet'i, sahip olduğu kaynaklık değeri itibarıyla Kitab'tan ayırmadığını göstermiştir.

Sahabe Sünnet'i, Kitab'ı teyit eden bir kaynak olarak değerlendirmekle birlikte bazı durumlarda dinî meselelerin doğru anlaşılabilmesi ve çözülebilmesi için öncelikle Sünnet'e atf yapılmasını zorunlu görmüştür. "Allah'ın kitabı hakkında bana sorup bilgi alın. Allah'a yemin ederim ki ben her bir ayetin gece mi yoksa gündüz mü, ovada mı yoksa dağda mı nazil olduğunu bilirim."⁷ cümlesiyle Kitab'ın içerdiği mânâ ve prensipleri hangi düzeyde kavramış olduğunu dile getirmesine karşın Hz. Ali, Abdullah b. Abbas'ı kendisine siyasî meseleleri itikadî ölçülerle değerlendiren isyan eden⁸ ve kendisini küfürle itham eden⁹ Hâricîlerle görüşmek üzere gönderirken ona "Sakın onlara karşı Kur'an'dan delil getirme. Çünkü Kur'an

³ Kitab'ta Sünnet'in önemine işaret eden ifadelerden bazıları için bk. Âl-i İmrân 3/31-32; en-Nisâ 4/59; en-Nisâ4/64-65; en-Nisâ 4/80; el-A'râf 7/157; el-Ahzâb 33/21; el-Haşr 59/7.

⁴ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvaţta'*, *Mevsû'atu's-sünne el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuhâ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Kader", 3.

⁵ *Kur'ân-ı Kerîm Medlî*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Haşr 59/7.

⁶ Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Müslim, *Şaḥîḥu Müslim, Mevsû'atu's-sünne el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Kitâbu'l-libâs ve'z-zînet", 120.

⁷ Muhammed Huseyn ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2001), 1/67.

⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîḫu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Mearif, ts.), 5/72; Ebû Bekr Muhammed b. Huseyn el-Âcurrî, *Kitâbu's-Şer'â*, thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Dümeycî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997), 1/327; Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi, 2001), 306; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı (Ankara: Sarkaç Yayınları, ts.), 17.

⁹ Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Farḫ beyne'l-fıraḫ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1995), 119; Mian Muhammed Şerif, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, çev. Aydın Ünlü (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 1/833; Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, 387-388.

çeşitli anlamlarda yorumlanması mümkün ayetleri ihtiva eder. Bu yüzden sen onlara Sünnet'ten delil getir."¹⁰ demiştir. Abdullah b. Abbas'ın, Allah'ın kitabını onlardan daha iyi bildiğini, zira Kur'an'ın kendi evlerine indiğini söylemesi üzerine bu kez Hz. Ali, "Haklısın, fakat Kur'an farklı anlamlarda yorumlanabilir niteliktedir. Sen bir şey söylersin, onlar da başka bir şey söylerler. Onlarla Sünnet üzerinden tartış. Böylece onlar kaçacak yer bulamazlar."¹¹ karşılığını vermiştir. Hz. Ali'nin bu ifadesi, itikadî anlamlar yüklenerek tartışılan birtakım meselelerin, farklı şekillerde yorumlanmaya müsait ayetleri ileri sürerek değil, somut olması bakımından te'vile alan bırakmayan Sünnet'in esas alınmasıyla anlaşılabilceğini belirtmektedir. Zira Hz. Ali, Hâricîlerin bayraklaştırdığı "Lâ hükme illâ lillâh/Hüküm ancak Allah'a aittir."¹² ifadesini duyduğunda, "Bu, kendisiyle bâtil kastedilen hak bir sözdür."¹³ demiş ve iddialarını bağlamından kopuk şekilde ayetlere dayandıran ve Kitab'ın genel yaklaşımına uzak düşen Hâricîler ile Kur'an üzerinden tartışmanın, Kitab'ın prensiplerini bir bütünlük içerisinde kavrayamamış olmalarından dolayı bir netice vermeyeceğini anladığı için Abdullah b. Abbas'tan, Kitab'ın en doğru yorum şekli olarak Sünnet çerçevesinde tartışmasını istemiştir.

Hz. Ali'nin Sünnet'i öne çıkaran yaklaşım tarzı, onun yine Hâricîlere yönelik "Kur'an iki kapak arasındadır, kendi kendine konuşmaz. O'nu ancak insanlar konuşTURUR."¹⁴ şeklindeki sözüyle birlikte değerlendirildiğinde, Kitab'ın ihtiva ettiği hakikatlerin ve Kitab'tan ayrı olarak itikadî bağlamda ortaya çıkan hilafet/imamet, büyük günah, iman-amel gibi meselelerin, Sünnet'e atıfla geliştirilen izahlarla açıklığa kavuşturulabileceği düşüncesi ve Sünnet'in Kitab yanındaki konumu, bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır. Hz. Ali'nin Sünnet'e böylesine sıkı şekilde atıfta bulunması, Sünnet'i konum ve kaynaklık değeri bakımından Kitab'ın önüne geçirme amacı değil, Kitab'ın işaret ettiği mânâ ve hakikatleri çok iyi kavramış birisi olarak, ortaya çıkan siyasî/itikadî tartışmalarda ileri sürülen iddiaların ve bir şekilde kendini Kitab'a refere eden yaklaşımların doğruluğunu ve yanlışlığını, Kitab'ın prensiplerini en doğru ölçülerle yansıtan Sünnet üzerinden göstermeye çalışma çabasıdır. Onun "Dün Kur'an'ın tenzili için savaşıyorduk, bugün ise O'nun te'vili için savaşıyoruz."¹⁵ sözü de Sünnet'i hangi amaçla öne çıkardığını açıklamaktadır. Hz. Ali, dinî değerler çerçevesinde tezahür eden ve kendilerini de Kitab'ın ayetlerine dayandırarak iddialarında isabetli olduklarını savunan düşünceler hakkında Kitab'ın ne söylediğinin, O'nun yaklaşımlarını sergileyen ve açıklayan Sünnet'le birlikte anlaşılabilceğine inanmaktadır. Hz. Ali'nin Sünnet'le ilgili tavrı son-

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâtü'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâneci, 2001), 6/339.

¹¹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâtü'l-kebir*, 6/339.

¹² Âcurrî, *Kitâbu's-Serî'a*, 1/327; Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Akli*, 306; Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 17.

¹³ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 1/109; Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem el-Cezerî İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 3/212.

¹⁴ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/66.

¹⁵ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *Söylem ve Yorum*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2015), 243.

raki süreçte selef bilginleri için de örnek teşkil etmiş, onların Sünnet'e bakış açılarını belirlemiştir.

Selef bilginleri, sahabenin Sünnet'le ilgili tavrını takip etmiş ve karşılaştığı sorunlara çözümler getirirken Hz. Peygamber'in davranışını gösteren bir sünnetini ya da bir hadisini kaynak olarak benimsemiştir. Mutarrif b. Abdullah (ö. 95/713), kendilerine Kur'an'dan başka bir şeyden bahsetmemesini isteyen bir kimseye "Allah biliyor ki; biz, Kur'an'ın yerine geçecek başka bir şey istemiyoruz. Fakat biz Kur'an'ı bizden daha iyi bilen kimseyi (Hz. Peygamber/Sünnet) istiyoruz."¹⁶ cevabını vermiştir. Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) göre hidayet, Kur'an'ın getirdiği, Hz. Peygamber'in çağırdığı ve sahabenin, insanlar tefrikaya düşmeden önce üzerinde bulunduğu yoldur. Bunların dışındakiler ise bid'at ve uydurmadan ibarettir.¹⁷ Ebû Hanîfe'nin hidayet olduğunu belirttiği Hz. Peygamber'in çağırdığı şeye karşılık gelen Sünnet'le ilgili geliştirdiği tanımlama ise kendisinden sonraki kelâmcılar için de gerek ifade ettiği değer açısından, gerek itikadî meselelerin belirlenmesinde taşıdığı kaynaklık vasfı bakımından Sünnet anlayışında bir ölçü teşkil etmiştir.¹⁸ Ebû Hanîfe, Sünnet'i insanların öğrendiği ve öğrettiği şeylerin en değerlisi olarak açıklamıştır.¹⁹ Bu açıdan Ebû Hanîfe, Sünnet'e ilişkin çok net bir tavır ve tanımlama geliştirmiş, meselelerin çözülmesinde ve doğrunun bulunmasında Sünnet'in konumuna çok güçlü bir vurgu yapmıştır. Şâfiî (ö. 204/820) de Allah'ın Hz. Peygamber'e iki şekilde emrettiğini, bunlardan birincisinin Hz. Peygamber'in insanlara okuyup açıkladığı vahiy olduğunu, ikincisinin de Allah'ın uygulamakla emretmesine binaen Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu Sünnet'i olduğunu belirterek "*Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir.*"²⁰ ayetinin bunu açıkça beyan ettiğini öne sürmüştür. Nitekim Şâfiî'ye göre Kitab, Hz. Peygamber'e gelen vahye, hikmet ise onun sünnetine delalet etmektedir. Bu bağlamda Şâfiî, Sünnet'in vahiy kaynaklı olmasına vurgu yapmış ve Sünnet'in esas alınması gerektiğini savunmuştur.²¹

Sahabeden tevarüs edilen Sünnet'e yönelik bakış açısı, selef tarafından kelâmî meselelere yansıtılmış ve kelâmda yer edinmiştir. Kelâmcılar iddialarını dinin temel yaklaşımlarına aykırı kabul etikleri ve Ehl-i bid'at olarak niteledikleri yaklaşımlara karşı Kitab ve Sünnet'ten istinbat ettikleri delillerle itikadî görüşlerini temellendirmiş ve böylece Sünnet, kelâmın kaynakları arasında yer almıştır. Sünnî akideyi benimseyen kelâmcılar için Sünnet, Müslüman toplumda söz konusu olan farklı ölçülerle inşa edilmiş itikadî düşünceler arasındaki ayrışma ve çatışmaları

¹⁶ İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şâtübî, *el-Muvâfakât*, thk. Meşhûr b. Hasen Âli Selmân (b.y.: Dâru İbn Affân, ts.), 4/344.

¹⁷ Numan b. Sabit Ebû Hanîfe, *Risâletü Ebî Hanîfe, İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 80.

¹⁸ Galip Türcan, "Kelâmda Sünnet Kavramı Üzerine –Ebû Hanîfe'ye İsnat Edilen Risaleler Bağlamında Bir Değerlendirme–", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/28 (2012), 86.

¹⁹ Ebû Hanîfe, *Risâletü Ebî Hanîfe*, 84.

²⁰ en-Nisâ 4/113.

²¹ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1961), 5/127; Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts), 1/32, 103.

önlemek adına, iman-amel ayrımı, büyük günah işleyenlerin mümin kabul edilmesi, kader, halifelerin faziletleri ve hilafet sıralamasına ilişkin konular üzerinde gerçekleşen tartışmalarda başvurdukları ve kendisiyle meseleleri anlamlandırdıkları kaynak olmuştur. Bu anlamda Sünnet, itikadî nitelikli tartışmalarda varılan hükümlerin çerçevesini belirlemiştir.²² Sünnî akidenin Ehl-i Sünnet kelâmına dönüşerek güçlü aklî izahlarda bulunmasına ve sonraki süreçte kavramsal bir yapıya kavuşmasına önemli katkı sağlayan Ebû Hanîfe, kendisini hatalı itikadî görüşleri benimsemekle itham edenler karşısında, Sünnet'in bir itikadî anlayış biçimini yansıtan vasfına ve doğru itikadî tercih ile yanlış inanç şeklini birbirinden ayırt eden özelliğine vurguda bulunan bir savunma geliştirmiştir. İman tanımı²³ ve büyük günah işleyenlerle ilgili yorumları²⁴ sebebiyle Mürciî olmakla itham edilmesine karşı Ebû Hanîfe, kendisinin yalnızca hakkı dile getirdiğini öne sürmüştü, kendisini Sünnet ehli olarak vasıflandırmış ve kendisiyle ilgili Mürciîlik iddiasında bulunanların da aslında bid'at ehli olduklarını belirtmiştir.²⁵ Mâturîdî (ö. 333/944) ise Hz. Peygamber'in dinde merci olduğunu, onun yaklaşımlarını ölçü kabul eden kimsenin hak yolda bulunduğunu ve herkesin de Hz. Peygamber'in belirlediği çerçeve doğrultusunda hakkı aramak zorunda olduğunu dile getirmiştir.²⁶

Sünnet'in kelâmî meselelerde taşıdığı kaynaklık değeri, onun rivayet ölçüleri açısından ayrıca değerlendirilmiştir. Ortaya koydukları itikadî değerleri içeren yaklaşımlarda, hem kendi dönemleri hem de sonraki dönemler için kapsayıcı ve bağlayıcı hükümleri tespit ederken iddialarını sağlam deliller üzerine kurmaya çalışan kelâmcılar, Sünnet'in delil kabul edilmesini mütevâtîr olmasıyla ilişkilendirmişlerdir. Onlar tevâtür düzeyindeki itikadî nitelikli haberlerin katî surette bilgi değeri taşıdığını, ona imanın vacip olduğunu kabul ederken,²⁷ tevâtür derecesine ulaşmayan haberleri ise Kitab'a arz edip naslara uygunluğu çerçevesinde yorumlamışlardır.²⁸ Âhâd haberin nakledildiği şekliyle sıhhati araştırılmaksızın kelâmda delil kabul edilmemesi, sübûtu zan ifade eden bir haberle itikadî bir hüküm belirlenmesi durumunda imanı gerektiren ilahî kaynaklı esaslara beşerî müdahalenin

²² Türcan, "Kelâmda Sünnet Kavramı Üzerine –Ebû Hanîfe'ye İsnat Edilen Risaleler Bağlamında Bir Değerlendirme–", 86.

²³ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müte'allim, İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 17.

²⁴ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müte'allim*, 17.

²⁵ Ebû Hanîfe, *Risâletü Ebî Hanîfe*, 84.

²⁶ Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 4.

²⁷ Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 14; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd li'l-İmâm Gazzâlî ve me'ahû Kitâbu's-Sedâd fi'l-irşâd ile'l-İktisâd fi'l-i'tikâd*, thk. Mustafa Abdül-Cevâd İmrân (Kahire: Dâru'l-Besâin, 2009), 110; Ebu'l-Mu'in en-Neseî, *Tabşiratü'l-edille fi'uşûli'd-dîn*, thk. Muhammed el-Enver Hâmid İsâ (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011), 1/144; Seyfüddin Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi'uşûli'l-aḥkâm*, thk. Abdurrezzâk Affî (Riyad: Dâru's-Samî'î, 2003), 2/26-27.

²⁸ Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 15; Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bakillânî, *Kitâbu't-Temhîd* (Beyrut: el-Mektebetü's-Şarkıyye, 1957), 386; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 486; Neseî, *Tabşiratü'l-edille fi'uşûli'd-dîn*, 1/288; Ayrıca haber-i vâhidin kelâmda taşıdığı bilgi değeri konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Aydın, "Akîde İnşasında Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri", *EKEV Akademi Dergisi*, 7/15 (2003); Cemalettin Erdemci, "Kelâm İlminde Haber'in Epistemolojik Değeri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/1 (2006).

dahil olabileceği endişesinden kaynaklanmaktadır. Söz gelimi Ebû Hanîfe'nin, Hz. Peygamber'den Kur'an'a aykırı hadis nakleden bir kimseyi reddetmenin, Hz. Peygamber'i reddetmek ya da onu tekzip etmek değil, Hz. Peygamber adına batıl nakilde bulunan kimseyi reddetmek olduğunu söylemesi,²⁹ âhâd haberlerin kelâmî meselelerde doğrudan delil kabul edilmemesindeki temel düşünceyi açıklar niteliktedir. Nasların çerçevesini belirlediği dinin değer yargılarına uygun olan âhâd haberler ise bilhassa Sünnet'i esas alan kelâmcılar tarafından itikadî meselelerde delil olarak kullanılmıştır.³⁰ Bu anlamda sırat, mizan, şefaati, ru'yet ve günah işleyen müminlerin de cehennemde cezalandırıldıktan sonra cennete girebileceğini ifade eden hadisler kelâmî tartışmalarda delil kabul edilmiştir. Şu halde sünî akideyi takip eden kelâmcılar, tevâtür derecesine ulaşmış mütevâtir haberleri, Hz. Peygamber'e aidiyeti kesin olması sebebiyle katî delil kabul ederek mütevâtir haberle bilinen itikadî esaslara imanı vacip, onun inkârını da küfür saymışlardır. Onlar, âhâd haberin Hz. Peygamber'e aidiyeti şüphe taşıması sebebiyle Hz. Peygamber'e isnat edilen itikadî nitelikli âhâd haberleri ise naslara uygunluk arz etmesi koşuluyla itikadî meselelerin belirlenmesinde, itikadî tercihlerin desteklenmesinde ya da açık nas bilgisinin bulunduğu bir hususta teyit amaçlı olarak -böylesi haberleri reddedeni de küfürle nitelendirmeksizin- delil kabul etmişlerdir.

Eş'arî (ö. 324/935), sünî akidenin esaslarını açıklar düzeyde; "Biz Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, Allah'tan gelen her şeye ve güvenilir kişilerin Hz. Peygamber'den rivayet ettiklerine iman eder ve hiçbirini reddetmeyiz."³¹ diyerek kelâmî görüşlerinde Hz. Peygamber kaynaklı haberlerin ve Sünnet'in değerini ifade etmiştir. Eş'arî'ye göre Sünnet'in, dinin teorik ve pratik yanının anlaşılmasındaki konumu "*O nefis arzusuyla konuşmaz.*"³² ayetiyle bildirilmiş, "*Allah'a ve O'nun elçisine itaat edin.*"³³ ayetinde ise Hz. Peygamber'in Sünnet'ine uyulması mutlak olarak emredilmiştir.³⁴ O, günah işleyen müminlerin cehennemde cezalandırıldıktan sonra Hz. Peygamber'in şefaati ve Allah'ın dilemesiyle cennete girebileceğine, havz, mizan ve sıratın hak olduğuna, Allah'ın geceleri dünya semasına indiğine, Deccal'ın çıkacağına, kabir azabına ve ölen kimsenin Münker-Nekir tarafından sorguya çekileceğine, miracın gerçekleştiğine, Müslümanların ölüleri için sadaka vermelerinin ve onlar için dua etmenin mümkün olduğuna ve bu vesileyle Allah'ın kabirdekilere mağfirette bulunabileceğine, Hz. Peygamber'den rivayet edilen haberler yoluyla iman ettiklerini belirtmiş,³⁵ "Bedir gecesi ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz. O'nu görmekte bir sıkıntıya düşmeyeceksiniz."³⁶ hadisini de ru'yetin gerçekleşeceğinin delili kabul etmiştir.³⁷

²⁹ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müte'allim*, 33.

³⁰ Ebu'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, thk. Hans Peter Lins (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2003), 244.

³¹ Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail el-Eş'arî, *el-İbâne 'an Uşûli'd-diyâne* (Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, ts.), 9.

³² en-Necm 53/3.

³³ en-Nisâ 4/59.

³⁴ Eş'arî, *el-İbâne*, 6.

³⁵ Eş'arî, *el-İbâne*, 11-12.

³⁶ Müslim, "Kitâbu'z-zühd", 16.

³⁷ Eş'arî, *el-İbâne*, 10.

Sünnet, dinî esasların belirlenmesinde olduğu gibi, kelâmcıların kullanmış olduğu yöntemler bakımından da kelâma kaynaklık etmiştir. Eş'arî, kelâmcıların aklın hükümlerini esas alarak meselelere dair çözüm getirme çabalarının Hz. Peygamber'de örneği bulunan bir yol olduğunu dile getirmiştir. Onun Hz. Peygamber ile ilgili aktardığı bir haberde; bir adam Hz. Peygamber'e gelerek eşinin siyahî bir çocuk doğurduğunu ve bu durumun çocuğun kendisinden olmadığına işaret ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber adama develerinin olup olmadığını sormuş, adam develerinin olduğu cevabını verince, Hz. Peygamber bu kez renklerini sormuş, adam da kızıl renkli develerinin bulunduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber bu cevap karşısında içlerinde başka bir renge sahip devenin olup olmadığı sorusunu yöneltmiş, adam bu soruya da evet cevabını verince, Hz. Peygamber adama bunun nasıl mümkün olduğunu sormuştur. Adam bu farklı devenin, rengini muhtemelen kendi ırkından bir deveden almış olabileceğini belirtmiş, Hz. Peygamber aynı şeyin bu çocuk için de geçerli olabileceğini ve onun da dedelerinden birisine benzemiş olabileceğini söylemiştir.³⁸ Eş'arî, Hz. Peygamber kaynaklı bu haberde gösterilen yaklaşımın kelâmcılar için de asıl olma özelliği taşıdığını belirtmiştir. Kelâmın bir yöntem olduğu düşünüldüğünde, Kitab'ta Hz. Peygamber'den göstermesi istenen tavır da Eş'arî'nin, kelâmî yöntemin Hz. Peygamber'de örnekleri olduğuna dair görüşünü haklı çıkarmaktadır. *"Allah ile birlikte başka bir ilah mı var? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, siz kesin delilinizi getirin haydi."*³⁹ ayetinde inanmayanlarla nasıl bir diyaloga gireceğine dair kesin delil ve hakikatten hareketle sapkın fikirleri çürütmek ve gerçeği ispat edip savunmak maksadıyla Hz. Peygamber'e emredilen meydan okuyucu konuşma şekli, tartışmadan kaçınmayan bir üslup benimseyen ve desteklediği delillerle karşı tarafı ilzam eden kelâm yöntemiyle örtüşmektedir.

Sünnet, kelâmî iddialarını Kitab ve Hz. Peygamber'in söylemlerine atıfta bulunarak inşa eden kelâmcılar için kaynak olma özelliğinin ötesinde bir konuma sahip olmuştur. Öyle ki Müslüman toplum içinde nasların anlaşılması ve yorumlanmasından doğan farklılaşmalar neticesinde Kitab ve Sünnet'i kendi prensipleri doğrultusunda değişik ölçülerle yorumlayarak ortaya çıkan Hâricî, Şîî, Mürciî, Ceb-rî ve Mu'tezilî yaklaşımı benimseyen itikadî nitelikli fikrî oluşumların dışında kalan, Kitab'ın işaret ettiği prensiplerin anlaşılıp yorumlanmasında Hz. Peygamber ve sahabenin uygulamalarını esas alan geniş bir topluluk, Müslümanlar arasında siyasi/itikadî düzlemde gerçekleşen ayrışmalar sonucu yaşanacak kırılmalara karşı engelleyiciliği ve koruyuculuğunun önemini ifade etmek üzere kendilerini Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a diye isimlendirmiştir. Sünnet ifadesi, Hz. Peygamber'in çerçevesini belirlediği, sahabe ve tâbiünün takipçisi ve uygulayıcısı olduğu dini algılama şekline işaret ederken, cemaat nitelemesi bu anlayış biçiminin kapsayıcılığına ve belirtilen algıyı benimsemiş olan yanılması düşünülemeyecek geniş bir Müslüman

³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Şahîhu'l-Buhârî*, thk. Râid b. Sabrî b. Ebî Alfe (Beyrut: Dâru'l-Hadâra li'n-neşr ve't-Tevzî, 2015), "Kitâbu't-Talâk", 26; Eş'arî, *Risâletü istihsâni'l-ğavd fi 'ilmi'l-kelem* (Beyrut: Dâru'l-Meşârîi't-Tıbbâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1995), 43-44.

³⁹ en-Neml 27/64.

toplumun varlığına denk düşmektedir.⁴⁰ Bu durumda Sünnet, Hz. Peygamber ve sahabeye bağlılık gösteren ve onların inşa ettiği anlayışa uygun benimsenen doğru itikadî tercihleri ve onların oluşturduğu formun dışında aykırı itikadî anlayışlar ihdas eden bid'at gruplara muhalefet etmeyi ifade etmektedir.⁴¹ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de Ehl-i Hadis'in temel prensiplerini ve re'y karşıtlığını ifade ederken Sünnet'in bu anlamına vurgu yaparak "Bize göre Sünnet'in asılları, Rasulullah'ın ashabının üzerinde bulunduğu şeye tutunmak, onlara uymak ve bid'atleri terk etmektir. Zira her bid'at dalalettir. Dahası, dinde husumeti, heva ehliyle oturmaya, dinde tartışma ve cedeli de terk etmektir. Sünnet, Kur'an'ın anlaşılmasında rehber olarak Kur'an'ı tefsir eder. Sünnet'te kıyasa yer yoktur. Sünnet'in bir benzeri de gösterilemez. Kur'an, akıl ve heva ile kavranamaz. Öyle ise asıl olan, Sünnet'e uymak ve hevayı terk etmektir."⁴² şeklinde bir izah geliştirmiştir. Sünnî akide anlayışını paylaşılanlar ve itikadî/kelâmî meselelerde Sünnet'i ifade eden Hz. Peygamber kaynaklı haberlere başvuranlar arasında yer alan Cüveynî ve Gazzâlî de haberin kelâmî tartışmalarda taşıdığı delil niteliğine dair önemli örnekler vermişlerdir.

2. Cüveynî'de Sünnet'in Kaynaklık Değeri

Cüveynî dinî ahkâmın açıklanması ve ispat edilmesinde Sünnet'in delil niteliğine ilişkin olarak mütevâtir Sünnet'in katî ve zaruri bilgi ifade edeceği görüşünü benimsemiştir.⁴³ O, âhâd haber konusunda ileri sürülen görüşleri bildirdikten sonra âhâd haberlerin kendi başına katîlik bildirir şekilde bir ilim değeri içermeyeceğini, Kitab ve akfî ilkelere uygunluğu söz konusu olduğunda ise amel için delil teşkil edeceğini söylemiştir. Zira Cüveynî'ye göre Kitab ve haber arasındaki uygunluk haberin doğruluğuna delalet etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in tek bir sahabiye farklı beldelere dini anlatması için göndermesi ve sahabinin birbirleri arasında Hz. Peygamber'den rivayetler nakletmesi, âhâd haberin Hz. Peygamber ve sahabe arasında delil kabul edildiğini göstermektedir.⁴⁴

Cüveynî âhâd haberin genel anlamda ilme tekabül edemeyeceğini kabul etmekle birlikte çok sayıda rivayet edilmiş âhâd haberlerin tek bir mânâda birleşmeleri durumunda ilim de ifade edeceklerini belirterek⁴⁵ bu niteliği taşıyan âhâd haberlere kelâmî meselelerin temellendirilmesinde yer vermiştir. Böylece âhâd haberin kelâmî meselelerde delil sayılmasını mümkün gören Cüveynî, *Kitâbu'l-*

⁴⁰ Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, 14, 250; Türcan, "Kelâmda Sünnet Kavramı Üzerine -Ebû Hanife'ye İsnat Edilen Risaleler Bağlamında Bir Değerlendirme-", 87; Kâmil Çakın, "Ashâbu'l-Hadis Perspektifinden Ehl-i Sünnet", *Dinî Araştırmalar Dergisi* 8/24 (2005), 15.

⁴¹ Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed el-Bâbertî, *Şerhu 'akîde Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*, thk. Arif Aytakin (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1989), 24; Hamdi Gündoğar, "Geleneysel Kelâm Sürecinde Sünnet-İtikat İlişkisi", *Kelâm İliminin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004), 294.

⁴² Abdülazîz Abdullah er-Râciî, *Şerhu uşûli's-sünne li'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Riyad: Dâru't-Tevhîd li'n-Neşr ve't-Tevzî, ts.), 19, 24.

⁴³ Ahmed b. Abdüllatîf b. Abdillâh el-Abdüllatîf, *Menhecü İmâmi'l-Harameyn fî dirâseti'l-'akîde* (Riyad: Matbaatu Merkezi'l-Melikî Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye el-Bâbî el-Halebî, 1993), 301.

⁴⁴ Abdüllatîf, *Menhecü İmâmi'l-Harameyn fî dirâseti'l-'akîde*, 375-378.

⁴⁵ Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf el-Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd ilâ kavâti'i'l-edille fî uşûli'l-itiqâd*, thk. Muhammed Yusuf Mûsâ (Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî, 1950), 353-354.

Burhân'da Kur'anî ve aklî delillere denk düşmesi durumunda âhâd haberin ameli gerektirmesinin yanı sıra ilim de ifade edeceğini savunmuş⁴⁶ ve dinden olup da aklın caiz gördüğü haberlerin kabul edilebileceğini belirtmiştir.⁴⁷ O sırat, mizan, havz, şefaath gibi meseleleri de bu düşünceyle değerlendirmiş ve onların hak olduğunu kabul etmiştir. Cüveynî'nin âhâd haberin delil kabul edilip edilmemesi konusundaki tutumu değişkenlik gösterse de onun bu konuda bir tutarsızlığından bahsetmek doğru değildir. O âhâd haberin başlı başına ilme delalet etmeyeceğini söylemekle birlikte Kur'an ve akla dayanan delillerle örtüşen âhâd haberleri, inkârı küfrü gerektirmeyen itikadî/kelâmî hükümlerde ya da açık nas bilgisinin bulunduğu bir hususta teyit amaçlı olarak esas almıştır. Ayrıca Cüveynî'nin mütevâtir ve âhâd haber arasındaki ayrımı farklı değerlendirmiş olması da kelâm tartışmalarında onun mütevâtir habere karşılık geldiğini ileri sürdüğü âhâd kabul edilen haberlere yer vermesini beraberinde getirmiştir.

Nübüvvetin ispatının ancak mucizeyle gerçekleşeceği iddiasındaki Cüveynî, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eden mucizeye tevâtürden de sabit olduğunu belirterek Kur'an'ı örnek göstermiş ve yine hepsinin tek bir mânâya işaret etmesi dolayısıyla ayın yarılması, Hz. Peygamber'in parmakları arasında suyun akması, taşların Allah'ı tespih etmesi, az olan yemeğin çoğalması gibi birçok âhâd nitelikli haberleri, mânânen mütevâtir⁴⁸ kabul ederek bu haberlerin tek tek her birinin âhâd olsa da mânâ bakımından mütevâtir haber düzeyinde kesin bilgi ifade ettiği düşüncesiyle nübüvvetin ispatındaki mucizeler arasında zikretmiştir.⁴⁹

Tevâtür derecesine ulaşmış olan ya da mütevâtir haber kesinliğinde bilgi verdiğini düşündüğü Hz. Peygamber kaynaklı haberlerle kelâmî görüşlerini delillendiren Cüveynî, Hz. Peygamber'in kabir azabından Allah'a sığınarak dua ettiğini bildiren mütevâtir haberlerin mevcut olduğunu söylemiş, kabirde ölülerin dirilip Münker-Nekir tarafından sorgulanacağı yönündeki naklî bilgilerin de kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁰ Cüveynî ayrıca yeniden dirilişi, mizanı ve ru'yeti de tevâtür derecesinde kabul ettiği hadisler üzerinden izah etmiştir.⁵¹

Cüveynî'nin tevâtür seviyesinde bilgi ifade ettiğini ileri sürdüğü diğer bir kelâmî meselenin çözümüne işaret eden haber de Şîa'ya cevap olarak Hz. Ebubekir'in sahabe arasındaki faziletine ve imametinin geçerliliğine ilişkin rivayetlerdir. Cüveynî'ye göre Kitab'la doğruluğu ve fazileti tasdik edilen Hz. Ebubekir ile ilgili Hz. Peygamber ve sahabenin görüşleri de mütevâtir derecesinde kesin bilgi vermekte ve Hz. Ebubekir'in imametinin geçerliliğine delil teşkil etmektedir.⁵²

Şefaath tartışmalarında, şefaathın gerçekleşeceğiyle ilgili Sünnet'e dayalı delil-

⁴⁶ Cüveynî, *el-Burhân fî uşûli'l-fıkh*, thk. Abdülazîm ed-Dîb (Doha: Metâbiu'd-Devhati'l-Hadîse, ts.), 1/576; Abdüllatîf, *Menhecü İmâmi'l-Harameyn fî dirâseti'l-akîde*, 386.

⁴⁷ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 416.

⁴⁸ Mânânen mütevâtir ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, "Mütevâtir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/209.

⁴⁹ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 353; Cüveynî, *el-'Akîdetü'n-nizâmiyye fî erkânî'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1992), 74.

⁵⁰ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 376.

⁵¹ Abdüllatîf, *Menhecü İmâmi'l-Harameyn fî dirâseti'l-akîde*, 302.

⁵² Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 422-423.

leri ön plana çıkaran Cüveynî “Şefaatin ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.”⁵³ ve “Şefaatin muttakiler için olduğunu zannetmeyin. O ancak hatada ısrar edenler ve günahla kirlenmiş olanlar içindir.”⁵⁴ hadislerini zikretmiş,⁵⁵ günahkar müminin cehennemden çıkıp cennete girmesi hususunda “Kalbinde zerre kadar imanı olan cehennemde kalmaz.”⁵⁶ hadisini delil saymış,⁵⁷ ruhun izahında müminin ruhu yükseltilip yeşil kuşların kursağında cennete götürüldüğünden,⁵⁸ sıratla ilgili olarak onun kıldan ince, kılıçtan keskin cehennem üzerindeki bir köprü olduğundan⁵⁹ ve amel defterine dair kendisiyle hesabın gerçekleşeceğinden⁶⁰ bahseden rivayetleri kullanmış olmasıyla âhâd hadislerle de istidlalde bulunmuştur.

Cüveynî kelâmî iddialarını mütevâtir ve âhâd haberlerle bu şekilde güçlendirip delillendirirken fikrî mücadele içinde bulunduğu fırkaların reddedilmesine ve görüşlerinin, dinin asıllarına ters düştüğüne yönelik işaretler içeren âhâd hadisleri de delil olarak kullanmıştır. “Kaderiyye bu ümmetin Mecusileridir.”⁶¹ ve “Kıyamet koştugu zaman bir münadî, topluluğa hitaben, Allah’ın düşmanları nerede? diye seslenince Kaderiyye ayağa kalkar.”⁶² şeklindeki hadisler Cüveynî’nin Mu’tezile’ye karşı kullandığı, onları yeren ve reddeden Hz. Peygamber kaynaklı rivayetleri ihtiva etmektedir.⁶³ Cüveynî böylece asıl olma konumuna vurgu yaptığı Sünnet’i mütevâtir ve âhâd yönüyle değerlendirmiş ve başvurduğu hadislerle, kelâmî iddialarını desteklemiştir.

3. Gazzâlî’de Sünnet’in Kaynaklık Değeri

Gazzâlî Sünnet’i mutlak anlamda naklî deliller arasında sayarken Hz. Peygamber’in doğruluğunun mucizeyle sabit olduğuna ve ona itaat edilmesini isteyen ayetlere işaret etmiş ve bu özellikler sebebiyle Hz. Peygamber’in sözlerinin hüccet kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. Sünnet’i açıklarken de Gazzâlî, “*O nefis arzusuyla konuşmaz. Size okuduğu ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.*”⁶⁴ ayetini zikredip Hz. Peygamber’in kendisine vahyedilenler içinde okuyup yazdırdıklarının Kitab olarak isimlendirildiğini, yazdırmadıklarının ise Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerine delalet eden Sünnet’i oluşturduğunu dile getirmiştir.⁶⁵ Gazzâlî, Sünnet’in vahiy kaynaklı olduğuna ilişkin izahıyla Şâfiî ile aynı düşüncüyü paylaşmıştır.

⁵³ Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen, Mevsû’atu’s-sünne el-Kütübü’s-Sitte ve şurûhuhâ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Kitâbu’s-sünne”, 4739.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned, Mevsû’atu’s-sünne el-Kütübü’s-Sitte ve şurûhuhâ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 2/75.

⁵⁵ Cüveynî, *Kitâbu’l-İrşâd*, 394.

⁵⁶ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve et-Tirmizî, *es-Sünen, Mevsû’atu’s-sünne el-Kütübü’s-Sitte ve şurûhuhâ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Kitâbu’l-birr”, 61.

⁵⁷ Cüveynî, *el-Akâidetü’n-nizâmîyye*, 88.

⁵⁸ Cüveynî, *Kitâbu’l-İrşâd*, 377.

⁵⁹ Cüveynî, *Kitâbu’l-İrşâd*, 379.

⁶⁰ Cüveynî, *Kitâbu’l-İrşâd*, 380.

⁶¹ Ebû Dâvûd, “Kitâbu’s-sünne”, 4691.

⁶² Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsaf*, thk. Tarık b. Avdiddîn Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dâru’l-Harameyn, 1995), 6/317, no: 6510.

⁶³ Cüveynî, *Kitâbu’l-İrşâd*, 256.

⁶⁴ en-Necm 53/3.

⁶⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ‘ilmi’l-uşûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hâfiz (Medine: y.y., ts.), 2/120.

Hız. Peygamber kaynaklı haberleri de ayrıca değerlendiren Gazzâlî, haberin, Hız. Peygamber'den duyan kimse için hüccet değerinde olduğunu ancak haberi başkalarından rivayet yoluyla duyan kimselerin, haber verenin naklettiği kadarının bilgisine sahip olacağını, tevâtür ya da âhâd şeklinde gelen bu haberin de ifade ettiği bilginin değeri bakımından farklılık arz ettiğini ifade etmiştir.⁶⁶ O mütevâtir haberin zarurî bilgi ifade ettiği ve tasdiki gerektirdiği,⁶⁷ âhâd haberin ise sıhhati açısından kesinlik arz ediyorsa tasdik edilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir.⁶⁸

Gazzâlî, içlerinde mütevâtir ve âhâd nitelikli sahih hadislerin sayıca az olduğunu belirttiği haberî sıfatlar ya da müteşabih düzeyindeki diğer kelâmî meselelere işaret eden haberleri avamı da dikkate alarak yorumlamıştır. Selefin müteşabih konular karşısında takdis,⁶⁹ tasdik,⁷⁰ aczi itiraf,⁷¹ sükût,⁷² imsak,⁷³ keff⁷⁴ ve marifet ehline teslim⁷⁵ esaslarına⁷⁶ dayalı olarak geliştirdiği tavrı, aynı şekliyle avamın da göstermesi gerekliliği üzerinde duran Gazzâlî, anlaşılması güç itikadî haberleri bu esaslarla birlikte sıralamıştır. Gazzâlî "Allah, Adem'in çamurunu kendi eliyle yoğurdu."⁷⁷ "Müminin kalbi Rahman'ın iki parmağı arasındadır."⁷⁸ hadisleriyle lafzen işaret ettiği mânâ ne olursa olsun Allah'ın zâtının bir varlığa benzemekten tenzih edilmesi fakat Hız. Peygamber'in sözünün tasdik edilmesi, Hız. Peygamber'in kendisinin Allah'ı en iyi tanıyan olduğunu söylemesine rağmen "Benim seni övmeye gücüm yetmez. Sen kendini övdüğün gibisin."⁷⁹ diyerek Allah'ın zâtı karşısında acziyetini ifade etmesiyle müteşabih haberler karşısında aczin itiraf edilmesi, kaderle ilgili soru karşısında Hız. Peygamber'in "Siz bununla mı emrolundunuz? Sizden öncekiler çok soru sorarak helak oldular."⁸⁰ ikazıyla bu haberler karşısında sükût edilmesi, lafızlar üzerinde bir tasarrufta bulunmaktan geri durulması ve muhtevası üzerinde de düşünmeyip Hız. Peygamber, sahabe ve onları takip eden Müslüman aklına teslim olunması ilkelerini açıklamıştır.⁸¹

⁶⁶ Gazzâlî, *el-Mustaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/120.

⁶⁷ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 110; Gazzâlî, *el-Mustaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/131-133, 162.

⁶⁸ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 486.

⁶⁹ Gazzâlî, *İlcâmu'l-avâm an ilmi'l-keîâm*, thk. Hey'etü't-Te'lîf fi Vakfı İsmâîl Âğâ (İstanbul: Mektebetü's-Sirâc, 2017), 27.

⁷⁰ Gazzâlî, *İlcâmu'l-avâm an ilmi'l-keîâm*, 33.

⁷¹ Gazzâlî, *İlcâmu'l-avâm an ilmi'l-keîâm*, 37.

⁷² Gazzâlî, *İlcâmu'l-avâm an ilmi'l-keîâm*, 39.

⁷³ Gazzâlî, *İlcâmu'l-avâm an ilmi'l-keîâm*, 41.

⁷⁴ Gazzâlî, *İlcâmu'l-avâm an ilmi'l-keîâm*, 63.

⁷⁵ Gazzâlî, *İlcâmu'l-avâm an ilmi'l-keîâm*, 72.

⁷⁶ İbrahim Emîn el-Muhammed, *Mecmû'atü resâilil-İmâm el-Gazzâlî* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikkiye, ts.), 320; İsmail Hakkı İzmîrli, *Muhassal Yeni Kelâm İlmine Giriş* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 81-82.

⁷⁷ Subkî, Ebu'l-Fazl Zeynüddin el-İrakî'nin, el-Müsnedü'l-Firdevs'te ed-Deylemî tarafından zikredildiğini belirttiği bu hadisin isnadını bulamadığını söylemiştir. Bk. Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Abdülfettâh Muhammed - Mahmud Muhammed (b.y.: Dâru lhyâil-Kütübü'l-Arabiyye, ts.), 6/374; Ebû Abdillâh Mahmud b. Muhammed el-Haddâd, *Tahrîcu ehadîsi ihyâi 'ulâmî'd-dîn li'l-İrâkî vebni's-Subkî ve'z-Zebîdî* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1987), 5/2314, no: 3680.

⁷⁸ Müslim, "Kitâbu'l-kader", 17.

⁷⁹ Müslim, "Kitâbu's-salât", 42.

⁸⁰ Tirmizî, "Kitâbu'l-kader", 1.

⁸¹ Mehmet Görmez, *Gazzâlî'de Sünnet, Hadis ve Yorum* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 110-115.

Ru'yet meselesinde Gazzâlî Allah'ın görülebileceği üzerine sahabe arasında bir icmânın varlığından söz edilebileceğini iddia etmiştir. O, sahabenin dualarında Allah'ı görmek istediklerini hatırlatarak, sahabede varlığından söz ettiği akidenin, Hz. Peygamber'in ru'yete ilişkin ifadeleri üzerine kurulmuş olduğunu söylemiştir. Gazzâlî'ye göre ru'yet konusunda Hz. Peygamber'in açık ifadeleri ve buna bağlı olarak sahabe arasında oluşan icma, tartışma olmaksızın ru'yetin gerçekleşeceğini göstermektedir.⁸²

Hız. Peygamber'in nübüvvetinin ispatında da Sünnet'e dayalı delillere başvuran Gazzâlî, Cüveynî ve diğer sünnî kelâmcıların delil saydığı ayın ikiye yarılanması, dilsizlerin konuşması, Hz. Peygamber'in parmaklarının arasından suyun çıkması, avucundaki taşların Allah'ı zikretmesi ve yetersiz yemeğin çoğalması gibi mucizevî hadiseler üzerinden Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlamaya çalışmıştır. Bu hadiselerin tevâtür değeri taşımadığı eleştirilerine de Gazzâlî yine Cüveynî'ye benzer ifadelerle, aynı mânâya delalet etmeleri bakımından Hz. Ali'nin cesareti ve Hâtem'in cömertliği gibi Hz. Peygamber'in mucizesini bildiren âhâd haberlerin de mânen mütevâtir kabul edileceğini savunmuştur.⁸³

Gazzâlî haşir, neşir, Münker-Nekir meleklerinin ölüyü sorguya çekmesi, kabir azabı, sırat, mizan, mükafat ve ceza gibi ahiret hayatına dahil olan meselelerin Hz. Peygamber'in sözlerine dayanarak bilinebileceğini dile getirmiştir. O kabir azabının varlığını, Hz. Peygamber'in iki kabrin yanından geçerken kabrin altında yatanların azap gördüğünü söylemesi ve hem kendisinin hem de sahabenin kabir azabından sakınarak dua etmeleri üzerinden açıklamıştır.⁸⁴ Sorgu meleklerinin ölen kimseyi sorguya çekmesine ilişkin haberlere, ölünün gözleri önünde hareketsiz şekilde durduğunu ancak meleklerin görülmediğini, ölünün herhangi bir cevap verdiğini de işitmediklerini söyleyerek karşı çıkanlara cevap olarak Gazzâlî, Hz. Peygamber'in sahabe de yanında olduğu sırada Cebrail'den vahiy aldığını fakat sahabenin Cebrail'i görmediğini ve duymadığını belirterek karşılık vermiştir. O, vahiy aldığı sırada Hz. Peygamber'den başka kimsenin Cebrail'i görmediği ve duymadığı gibi sorgu meleklerinin sorgusunun da yalnızca ölen kimsede yaratılan bir görme ve duyma yeteneğiyle gerçekleşeceğini dile getirmiştir.⁸⁵ "Amel defterleri tartılacaktır. Çünkü Kirâmen Kâtibîn melekleri amelleri cismânî olan defterlere kaydetmektedirler. Bunlar mizana konulduğunda Allah onun bir kefesinde yapılan itaatın derecesi miktarınca bir eğilim yaratır. O her dilediğini yapmaya kâdirdir."⁸⁶ hadisini de Gazzâlî mizanın varlığına delil olarak sunmuştur.⁸⁷

Gazzâlî Sünnet'in kaynaklık vasfına yönelik yaklaşımında onu Kitab'taki itikadî esasları açıklaması ve Kitab'ta bulunmayan esasları da içermesi itibarıyla değerlendirmiş, âhâd haberler konusunda ise Eş'arî'ye yakın bir tavır sergilemiştir.

⁸² Gazzâlî, *el-İktaşâd fi'l-i'tikâd*, 286-287.

⁸³ Gazzâlî, *el-İktaşâd fi'l-i'tikâd*, 484-485.

⁸⁴ Gazzâlî, *el-İktaşâd fi'l-i'tikâd*, 490.

⁸⁵ Gazzâlî, *el-İktaşâd fi'l-i'tikâd*, 490-491.

⁸⁶ Bu hadis Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde farklı bir lafızla geçmektedir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/221.

⁸⁷ Gazzâlî, *el-İktaşâd fi'l-i'tikâd*, 491-492.

Bu şekliyle Gazzâlî, Sünnet'in itikatta katî delil kabul edilmesini, Sünnet'in tevâtür derecesinde olmasına, bu haberlerin dışında kalan âhâd haberin delil olarak kabul edilmesini ise haberin sahih değer ifade etmesine bağlı kılmış, kendisi de bu görüşe bağlı kalmıştır. Nas ve akla uygun olan zannî delillerin de kabul edilmesi gerektiğini belirten Gazzâlî, sahabenin inanca dair tasdik gerektiren bazı meselelerde zannî delilleri kullandıklarını ileri sürmüştür.⁸⁸ Kendisinden önceki kelâmcılardan ayrı olarak felsefecilerle ciddi düzeyde tartışmalara giren Gazzâlî, Kitab'la birlikte Sünnet'i de girmiş olduğu tartışmalarda, akli ilkelere bağlı olarak itikadî meseleleri soyut anlamlara hamleden filozoflara karşı verdiği cevaplarda esas almış ve ahirete ilişkin konuları hadislerin bildirdiği gerçeklikler ölçüsünde açıklamıştır.

Sonuç

İtikadî meselelere ilişkin hükümlerin belirlenmesinde başvuru kaynaklarından ikincisi olarak Sünnet, dinin aslını teşkil eden Kitab'ın da açıklayıcısı olması bakımından kelâmda önemli bir konuma sahip olmuştur. Ayrıca Kitab'ta Hz. Peygamber'e itaat edilmesine ve onun verdiği hükümlerin kabul edilmesine dönük ifadeler ile birlikte Hz. Peygamber'in, kelâmda tartışma konusu olan ve Kitab'ta açıkça belirtilmeyen itikadî meselelerle ilgili hadisleri, kelâmda kaynaklık vasfı taşımaktadır. Söz gelimi kelâmda ulûhiyet, nübüvvet ve meâd konularına karşılık gelen Allah'ın geceleri dünya semasına indiğine, miracın gerçekleştiğini, Deccal'ın çıkacağını, kabir azabını ve ölen kimsenin Münker-Nekir melekleri tarafından sorguya çekileceğini, Müslümanların ölüleri için sadaka vermelerinin ve onlar için dua etmenin mümkün olduğunu ve bu vesileyle Allah'ın kabirdekilere mağfirette bulunabileceğini, ru'yetin gerçekleşeceğini, sırat, mizan ve havzın varlığını, günah işleyen müminlerin cehennemde cezalandırıldıktan sonra Hz. Peygamber'in şefaati ve Allah'ın dilemesiyle cennete girebileceğini belirten Hz. Peygamber kaynaklı haberler, dinî asılların anlaşılmasında Sünnet'i öne çıkaran kelâmcılar tarafından ilgili itikadî meselelerin temellendirilmesinde delil kabul edilmiştir.

İtikadî hükümlerin anlaşılmasında, yorumlanmasında, belirlenmesinde ve savunulan itikadî nitelikli görüşlerin temellendirilmesinde akli izah yöntemlerinin gerekliliğini savunan kelâmcılar için Sünnet, kelâmî yöntemin meşruiyetini öne süren iddiaların dayanaklarından biri olmuştur. Zira akıl ve vahyi birlikte içeren en önemli kaynak Sünnet'tir. Hz. Peygamber, nübüvvet görevinin gereği, kendisine vahyedilen hakikatleri olduğu gibi insanlara tebliğ ederken, yine peygamberlik görevinin bir gereği olarak bu hakikatlerin yorumlanıp izah edilmesinde vahiy merkezli olmasının yanında zaman zaman akli ve mantıkî prensiplere işaret eden bir yaklaşım sergileyerek insanların sorunlarına getirdiği çözümlerle Sünnet'i ortaya koymuştur. Bu şekliyle Sünnet aklın kullanımına ilişkin örnekler vermektedir.

Sünnet Müslüman toplumda, siyasî düzlemde gerçekleşen fakat neticeleri itikadî zeminde değerlendirilen ve buradan imanî hükümler inşa ederek birbirini küfürle itham eden dinî yaklaşımların oluşturduğu ayrışma ve çatışmaların önüne

⁸⁸ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 487.

geçmek amacıyla söz konusu yaklaşımların dışında kalan geniş bir topluluk için benimsenmesi zorunlu bir anlayış biçimini ifade etmektedir. Bu anlayış şeklini paylaşan kelâmcılar, iman-amel ayrımı, büyük günah işleyenlerin mümin kabul edilmesi, kader, halifelerin faziletleri ve hilafet sıralamasına ilişkin konular üzerindeki siyasî/itikadî tartışmalarda Sünnet'e başvurmuş ve meseleleri Sünnet çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Böylece öne sürülen itikadî iddialar sebebiyle Müslümanlar arasında yaşanacak kırılmaların durdurulması sağlanmış, Müslüman toplumun dağılması engellenmiştir. Bu anlamda Sünnet, kelâmcıların iddialarını dayandırdıkları kaynak olmanın ötesinde Müslüman toplumu kapsayıcı ve bağlayıcı ilkeler etrafında birleştiren, herhangi bir ayrık ve aykırı itikadî tavrın tezahür etmesine de engel teşkil eden, dinin anlaşılır, yaşanılır ve sürdürülebilir yorum şeklini yansıtmaktadır. Ehl-i Sünnet kelâmını, siyasî/itikadî sebeplerle bir itiraz olarak beliren diğer kelâmî yaklaşımlardan ayıran şey, dinin itikadî esaslarına karşılık gelen konuların yorumlanması ve açıklığa kavuşturulmasında Sünnet'in temel prensiplerini güçlü şekilde vurgulamalarıdır. Kelâmî bir yaklaşımın tanımlanmasında Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat terkinin kullanılması da Sünnet'in zikri geçen niteliklerini ihtiva eden bir kavrama delalet etmesinden, cemaat nitelemesinin de kuşatıcılığına ve yanılması düşünölemeyecek geniş bir topluluğa işaret etmesinden kaynaklanmaktadır.

Ehl-i Sünnet kelâmının sistematik bir yapıya kavuşmasında önemli katkılar sağlayan kelâmcılar olarak Cüveynî ve Gazzâlî itikadî konuları, takip ettikleri kelâmî geleneğe uygun şekilde, Sünnet'in kaynaklık vasfını göz önünde bulundurarak yorumlamış ve savundukları görüşleri Sünnet'ten istinbat ettikleri delillerle temellendirmişlerdir. Bununla birlikte onlar kelâmî meseleleri kendisine atfederek açıkladıkları Hz. Peygamber kaynaklı haberleri, taşıdığı bilgi değeri itibarıyla değerlendirmeyi de kelâmın iman gerektiren konuları barındırması sebebiyle sübûtu katî delillere başvurulmasının zorunluluğu bakımından ihmal etmemişlerdir. Tevâtür derecesine ulaşmış olan haberler kelâmın tartışma konularında doğrudan zikredilirken, âhâd haberlerden Kur'anî ve aklî delilleri tekit etme amaçlı istifade edilmiştir. Ayrıca doğrudan iman gerektirmeyen kelâmî meselelerde de Cüveynî ve Gazzâlî, âhâd haberlere eserlerinde yer vermiştir. Dolayısıyla sünî kelâm açısından Sünnet'in kaynaklık değeri, Ehl-i Sünnet kelâmına yön veren Cüveynî ve Gazzâlî üzerinden yapılacak bir okumayla net olarak anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Abdüllatif, Ahmed b. Abdüllatif b. Abdillâh. *Menhecü İmâmî'l-Harameyn fî dirâseti'l-'akîde*. Riyad: Matbaatu Merkezi'l-Meliki Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye el-Bâbî el-Halebî, 1993.
- Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Huseyn. *Kitâbu's-Ser'â*. thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Dümeycî. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned, Mevsû'atu's-sünne el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Âmidî, Seyfüddîn Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm*. thk. Abdurrezzâk Affî. 4 Cilt. Riyad: Dâru's-Samî'î, 2003.
- Aydın, Hüseyin. "Akîde İnşasında Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri". *EKEV Akademi*

- Dergisi* 7/15 (2003), 69-94.
- Aydın, H. Yunus. "Mütevâtir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/208-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed. *Şerhu 'akîde Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*. thk. Arif AYTEKİN. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1989.
- Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed. *el-Farq beyne'l-firaq*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1995.
- Bakillânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *Kitâbu't-Temhîd*. Beyrut: el-Mektebetü's-Şarkıyye, 1957.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Şaḥîhu'l-Buhârî*. thk. Râid b. Sabrî b. Ebî Alfe. Riyad: Dâru'l-Hadâra li'n-Neşr ve't-Tevzî, 2015.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslâm Siyasal Akli*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Cürçânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed. *et-Ta'rîfât*. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1938.
- Cüveynî, Ebu'l-Meâli Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf. *el-'Akîdetü'n-nizâmiyye fi erkânî'l-İslâmiyye*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1992.
- Cüveynî, Ebu'l-Meâli Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf. *el-Burhân fi uşûli'l-fıkh*. thk. Abdülazîm ed-Dîb. 2 Cilt. Doha: Metâbî'u'd-Devhati'l-Hadîse, ts.
- Cüveynî, Ebu'l-Meâli Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf. *Kitâbu'l-İrşâd ilâ kavâti'l-edille fi uşûli'l-i'tikâd*. thk. Muhammed Yusuf Mûsâ. Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî, 1950.
- Çakın, Kâmil. "Ashâbu'l-Hadis Perspektifinden Ehl-i Sünnet". *Dinî Araştırmalar Dergisi* 8/24 (2005), 13-25.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistânî. *es-Sünen, Mevsû'atu's-sünne el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuḥâ*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit. *el-Âlim ve'l-Müte'allim İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit. *Risâletü Ebî Hanîfe İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid. *Söylem ve Yorum*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2015.
- Erdemci, Cemalettin. "Kelâm İlminde Haberin Epistemolojik Değeri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/1 (2006), 153-176.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail. *Risâletü istiḥsâni'l-ḥavd fi 'ilmi'l-kelem*. Beyrut: Dâru'l-Meşârîi't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1995.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail. *el-İbâne 'an uşûli'diyâne*. Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İlcâmu'l-avâm 'an ilmi'l-kelem*. thk. Hey'etü't-Te'lîf fi Vakfı İsmâîl Âğâ. İstanbul: Mektebetü's-Sirâc, 2017.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-İktisâd fi'l-i'tikâd li'l-İmâm Gazzâlî ve me'ahû Kitâbu's-Sedâd fi'l-irşâd ile'l-İktisâd fi'l-i'tikâd*. thk. Muhammed Abdülcevâd İmrân. Kahire: Dâru'l-Besâin, 2009.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-uşûl*. thk. Hamza b. Zühayr Hâfiz. 4 Cilt. Medine: y.y., ts.
- Görmez, Mehmet. *Gazzâlî'de Sünnet, Hadis ve Yorum*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Gündoğar, Hamdi. "Geleneksel Kelâm Sürecinde Sünnet-İtikat İlişkisi". *Kelâm İlmi'nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu*. 290-306. Elazığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2004.
- Haddâd, Ebû Abdillâh Mahmud b. Muhammed. *Tahrîcu eḥâdisi ihyâi 'ulûmi'd-dîn li'l-İrâkî vebni's-Subkî ve'z-Zebîdî*. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1987.
- İbn Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîḥ*. thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbu't-Ṭabaḳâtü'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî, 2001.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Muhasal Yeni Kelâm İlmine Giriş*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *el-Muvaţta'*, *Mevsû'atu's-sünne el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbu't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Ankara: İsam Yayınları, 2003.
- Muhammed, İbrahîm Emîn. *Mecmû'atü resâilil-İmâm el-Gazzâlî*. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, ts.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *Şaḥîhu Müslim, Mevsû'atu's-sünne el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesefî, Ebu'l-Mu'în. *Tabşiratü'l-edille fî uşûlî'd-dîn*. thk. Muhammed el-Enver Hâmid İsâ. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011.
- Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed. *Uşûlû'd-dîn*. thk. Hans Peter Lins. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2003.
- Râciî, Abdülazîz Abdullah. *Şerhu uşûlî's-sünne li'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Riyad: Dâru't-Tevhîd li'n-Neşr ve't-Tevzî, ts.
- Subkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî. *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Tarık b. Abdülfettâh Muhammed – Mahmud Muhammed. 10 Cilt. b.y.: Dâru İhyâil-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr. 8 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1961.
- Şâtübî, İbrahîm b. Mûsâ b. Muhammed. *el-Muvâfaḳât*. thk. Meşhûr b. Hasen Âli Selmân. 6 Cilt. b.y.: Dâru İbn Affân, ts.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- Şerif, Mian Muhammed. *İslâm Düşüncesi Tarihi*. çev. Aydın Ünlü. 2 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsaḩ*. thk. Tarık b. Avdiddîn Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrahîm el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîḩu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Mevsû'atu keşşâfi ıstılâḩâtî'l-funûn ve'l-ulûm*. thk. Ali Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1992.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Serve. *es-Sünen, Mevsû'atu's-sünne el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Türcan, Galip. "Kelâmda Sünnet Kavramı Üzerine –Ebû Hanife'ye İsnat Edilen Risaleler Bağlamında Bir Değerlendirme-". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/28 (2012), 85-96.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fiğlalı. Ankara: Sarkaç Yayınları, ts.
- Zehebî, Muhammed Huseyn. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2001.